

Niels Erik Rosenfeldt

Sovjetisk udenrigspolitik: Aktuelle tendenser i historisk perspektiv

Formålet med artiklen er at analysere den aktuelle sovjetiske udenrigspolitik på baggrund af udviklingen siden revolutionen i 1917 og specielt ud fra synsvinklen: forholdet mellem politiske forventninger og politiske realiteter. Det påpeges, at mens sovjetstatens ledere tidligere har kunnet finde betydelig næring i virkelighedens verden til den grundlæggende forventning om, at "styrkeforholdet" mellem østsocialisme og vestkapitalisme konstant vil forskyde sig til fordel for førstnævnte, så er der træk i de allerseneste års udvikling, der peger i retning af en fremtidig relativ svækkelse af østblokken i forhold til Vesten. Med dette perspektiv som udgangspunkt diskuteres mål og metoder i sovjetisk udenrigspolitik i dag.

At tale om "aktuelle tendenser" i sovjetisk udenrigspolitik, som det sker i titlen på denne artikel, kan på mange måder ligne en *contradictio in adjecto*. For en holdbar tendensbestemmelse kræver jo normalt iagttagelse af så langt et tidsrum, at man uvægerligt kommer til at bevæge sig et stykke bort fra aktualiteten, forstået som det helt nye og umiddelbart gældende. Og den helt aktuelle situation vil sædvanligvis være så mangetydig og uoverskuelig, at det ikke uden videre lader sig afgøre, om de langtidstendenser, som man med en rimelig grad af sikkerhed har kunnet identificere i de forudgående årtiers udvikling, stadigvæk har deres gyldighed eller tværtimod er under hastig nedbrydning. I princippet kan man naturligvis fastholde tendensbetragtningen ved at bevæge sig ud i prognosen. Men herved accelerer usikkerheden jo yderligere. Og hvad har i øvrigt ikke Carl J. Friedrich sagt om de forudsigelser, som kommer fra samfundsforskerne: de er som regel både "irrelevante" og "immaterielle", for ingen levende sjæl bruger dem i praksis som udgangspunkt for handling, og inden længe vil de som oftest være glemt igen!¹

Her vil nogle læsere velsagtens finde, at det havde været på sin plads at bryde af og søge sig et andet tema eller i det mindste en noget bedre titel. Når denne udvej alligevel ikke er valgt, så har det to hovedårsager. For det første er der den almene og banale, men derfor ikke mindre afgørende begrundelse: de globale Øst-Vest spændinger og deres iboende konfrontations- og eskalationsrisici kræver i sig selv, at vi til stadighed forsøger at bestemme og forstå supermagternes aktuelle adfærdsmønstre, de fremtidige følgevirkninger og de fortidige og nutidige determinanter; vi må og skal ganske enkelt gøre det, så godt vi kan. Og for det andet er der den mere specifikke og for mange måske mindre selvindlysende motivering: det er meget svært – i hvert fald for forfatteren til disse linier – at komme bort fra den tanke, at den sovjetiske supermagt netop nu står ved et afgørende vendepunkt i sin efterkrigshistorie – et vendepunkt, som meget vel kan få mærkbare sikkerhedspolitiske konsekvenser, og hvis baggrund først og fremmest skal søges i en voksende spænding mellem fortidens fundamentale forventninger og nutidens og fremtidens faktiske vilkår.

Niels Erik Rosenfeldt

Sovjetisk udenrigspolitik: Aktuelle tendenser i historisk perspektiv

Formålet med artiklen er at analysere den aktuelle sovjetiske udenrigspolitik på baggrund af udviklingen siden revolutionen i 1917 og specielt ud fra synsvinklen: forholdet mellem politiske forventninger og politiske realiteter. Det påpeges, at mens sovjetstatens ledere tidligere har kunnet finde betydelig næring i virkelighedens verden til den grundlæggende forventning om, at "styrkeforholdet" mellem østsocialisme og vestkapitalisme konstant vil forskyde sig til fordel for førstnævnte, så er der træk i de allerseneste års udvikling, der peger i retning af en fremtidig relativ svækkelse af østblokken i forhold til Vesten. Med dette perspektiv som udgangspunkt diskuteres mål og metoder i sovjetisk udenrigspolitik i dag.

At tale om "aktuelle tendenser" i sovjetisk udenrigspolitik, som det sker i titlen på denne artikel, kan på mange måder ligne en *contradictio in adjecto*. For en holdbar tendensbestemmelse kræver jo normalt iagttagelse af så langt et tidsrum, at man uvægerligt kommer til at bevæge sig et stykke bort fra aktualiteten, forstået som det helt nye og umiddelbart gældende. Og den helt aktuelle situation vil sædvanligvis være så mangetydig og uoverskuelig, at det ikke uden videre lader sig afgøre, om de langtidstendenser, som man med en rimelig grad af sikkerhed har kunnet identificere i de forudgående årtiers udvikling, stadigvæk har deres gyldighed eller tværtimod er under hastig nedbrydning. I princippet kan man naturligvis fastholde tendensbetragtningen ved at bevæge sig ud i prognosen. Men herved accelerer usikkerheden jo yderligere. Og hvad har i øvrigt ikke Carl J. Friedrich sagt om de forudsigelser, som kommer fra samfundsforskerne: de er som regel både "irrelevante" og "immaterielle", for ingen levende sjæl bruger dem i praksis som udgangspunkt for handling, og inden længe vil de som oftest være glemt igen!¹

Her vil nogle læsere velsagtens finde, at det havde været på sin plads at bryde af og søge sig et andet tema eller i det mindste en noget bedre titel. Når denne udvej alligevel ikke er valgt, så har det to hovedårsager. For det første er der den almene og banale, men derfor ikke mindre afgørende begrundelse: de globale Øst-Vest spændinger og deres iboende konfrontations- og eskalationsrisici kræver i sig selv, at vi til stadighed forsøger at bestemme og forstå supermagternes aktuelle adfærdsmønstre, de fremtidige følgevirkninger og de fortidige og nutidige determinanter; vi må og skal ganske enkelt gøre det, så godt vi kan. Og for det andet er der den mere specifikke og for mange måske mindre selvindlysende motive-ring: det er meget svært – i hvert fald for forfatteren til disse linier – at komme bort fra den tanke, at den sovjetiske supermagt netop nu står ved et afgørende vendepunkt i sin efterkrigshistorie – et vendepunkt, som meget vel kan få mærkbare sikkerhedspolitiske konsekvenser, og hvis baggrund først og fremmest skal søges i en voksende spænding mellem fortidens fundamentale forventninger og nutidens og fremtidens faktiske vilkår.

Derfor skal det helt aktuelle perspektiv altså fastholdes. Derfor skal langtids-tendenserne på den anden side ikke forsømmes. Og derfor skal den følgende analyse, hvis fixpunkt er 1980'erne, alligevel begynde med en længere ekskurs udi Historien.²

To skridt frem og ét tilbage

Forholdet mellem forventninger og realiteter er et vigtigt, omend måske nok noget underbelyst problem i studiet af international politik i almindelighed. Men i kraft af den sovjetiske stats specifikke ideologiske udgangspunkt må dette problem melde sig med ganske særlig styrke, når analysegenstanden er det postrevolutionære Rusland.³ Bolsjevikernes holdning til omverdenen prægedes fra begyndelsen af en åbenbar ambivalens. Den første sovjetregering var et barn af krig, kaos og sammenbrud; det måtte umiddelbart erkendes, at dens eksistensvilkår var umådelig usikre. Men i de nye sovjetlederes egen perception blev billedet af denne dystre og truende virkelighed bestandigt afbalanceret af de mest radikale forventninger til fremtidens verdenspolitiske udvikling: i kraft af Historiens egne indre lovmæssigheder ville revolutionen inden længe brede sig til resten af Europa, og dermed ville også hele det klassiske internationale statssystem gå sin undergang i møde. Når Trotskij således gjorde sig de ihærdigste anstrengelser for at trække tiden ud under fredsforhandlingerne med Centralmagterne i vinteren 1917-18, så var det efter alt at dømmes, fordi han faktisk havde troen på, at en snarlig revolutionær udvikling i Tyskland ville undergrave hans modspilleres forhandlingsposition. Og når Lenin kort tid efter alligevel valgte at slutte fred med Centralmagterne på vilkår, som umiddelbart var katastrofale for Rusland, så må hans motiver i sidste instans siges at være de samme. Ved at genoptage krigen mod Tyskland risikerede man at miste alt. Men ved at gå ind for en ugunstig fredstraktat købte man sig ganske enkelt tid indtil den dag, hvor denne fredstraktat atter ville blive fejlet bort af den fremstormende proletariske revolution. Socialismen var jo på march i Europa.

Det blev som bekendt ikke den internationale revolution, men derimod Tysklands nederlag i verdenskrigen, der gjorde en ende på den første tysk-sovjetiske fredsftale. Og trods flere revolutionære tiltag de følgende år måtte Sovjetrusland nu gradvis forsøge at finde sig en plads som stat mellem andre stater i et traditionelt udseende internationalt system. De store forventninger om en ny proletarisk verdensorden blev på kort sigt afløst af en mere nationalt orienteret strategi, der ideologisk set kom til at afspejle sig i teserne om "kapitalismens stabilisering" og "socialismens opbygning i et enkelt land". Men i et bredere perspektiv betragtede bolsjevikkerne stadig sovjetstaten som et samfund, der så at sige havde Historien på sin side. Og da den forcerede industrialisering blev igangsat på tærsklen til 1930'erne, mens en ny "kapitalistisk krise" var under hastig udvikling i den øvrige verden, fik denne optimisme ny næring. Havde 20'ernes politik haft karakter af retræte, så var 30'ernes politiske budskab til folket, at det atter var tid for en offensiv. Nu skulle socialismen gøres til virkelighed i Sovjet.

Nazismens frembrud i Tyskland kunne indledningsvis ses i Moskva som en bekræftelse på de russiske marxisters gamle, før-revolutionære maxime "jo værre,

des bedre". Slemt var det naturligvis, og endnu værre blev det. Men jo sortere det så ud, des bedre blev samtidig udsigten til, at en ny revolutionær bølge ville skylle udover Europa: nazismen lod sig nemlig også betragte som et udslag af kapitalismens sidste krampetrækninger og som et forvarsel om, at de kapitalistiske lande måske ville begå kollektivt selvmord i en indbyrdes krig i stedet for at danne fællesfront mod Sovjet. Denne specielle optimisme kunne dog af gode grunde ikke holde længe. I hvert fald fra 1934 fik frygten for en væbnet konflikt med Tyskland et knugende tag i sovjetstatens ledere. Men stadigvæk havde man håbet om, at man gennem et kløgtigt og beregnende diplomati kunne undgå inddragelse i en kommende krig – eller i hvert fald for tidlig inddragelse i en kommende krig – eller i det mindste inddragelse og diplomatisk isolation i en kommende krig. Og på indenrigsfronten formåede man samtidig på den mest markante vis at fastholde det dynamiske perspektiv. Trods umådelige ofre og omkostninger rullede industrialiseringsprocessen videre, og i ideologisk-politisk henseende smed Stalin i 1936 en ny trumf på bordet: nu var socialismen blevet til virkelighed i Sovjet. Tilsyneladende styrede det sovjetiske statskib altså såvel lov- som planmæssigt frem for fulde sejl. Næste anløbshavn ville nu ifølge Stalins logbog være selve det kommunistiske Utopia.

Krigen kom alligevel til Rusland – til trods for Stalins planer og til dels på grund af Stalins politik. Men verdenskrigens udfald lod sig atter opfatte som en bekræftelse på de optimistiske visioners fundamentale virkelighedsoverensstemmelse. Selv om ødelæggelserne var enorme, så havde sovjetsystemet demonstreret sin elementære overlevelsessevne, og efterkrigstidens produktionsvækst lovede godt for fremtiden – i hvert fald hvis man så bort fra det evige smertensbarn landbruget. I Østeuropa var en række Sovjet-lignende og Sovjet-afhængige regimer samtidig ved at blive etableret. Og i de vesteuropæiske lande gav den økonomiske og sociale situation efter krigen løfte om en ny politisk radikaliserings, som på længere sigt kunne få disse lande til at orientere sig stærkere i retning af Moskva, især såfremt USA ville trække sine tropper tilbage fra Europa og i øvrigt slå ind på en ny, mere isolationistisk kurs i sin udenrigspolitik. Ikke blot var sovjetsocialismen altså nu for alvor på march i Europa, sovjetstaten var tillige på vej til at opnå en virkelig verdensmagtsrolle.

Udfordringen fra Øst fremkaldte modreaktioner fra Vest af en styrke, som Stalin næppe havde ventet. Resultatet var en sikkerhedspolitisk situation, der vel mere end nogen tidligere lignede den "kapitalistiske indkredsning", som sovjetstatens ledere havde frygtet lige siden revolutionen. Men Sovjet fik dog etableret et ideologisk begrundet allianceforhold med verdens folkerigeste stat, da Mao Tse-tung overtog magten i Kina. Og Stalins efterfølgere formåede trods periodisk "brinkmanship" og ikke ubetydelige tilbageslag at opnå et vist tøbrud i Øst-Vest relationerne. Fortsat økonomisk fremdrift på indenrigsfronten i forening med nye teknologiske rumtriumfer gav samtidig næring til den opfattelse, at Sovjet såvel økonomisk som militært ville være i stand til at indhente og overgå USA inden for en nogenlunde overskuelig tidshorisont. Ja, Khrusjtjov veg ikke tilbage fra at proklamere, at Sovjetunionen allerede i 70'erne ville være den økonomisk set førende magt i verden, og at landet på tærsklen til 80'erne ville opleve første fase af den egentlige kommunisme. Dertil var at føje, at udsigterne i den Tredje

Verden forekom lyse og lovende: de nationale borgerligt-demokratiske regimer, som var frugter af afkoloniseringsprocessen, ville forventelig inden længe blive fejlet bort af nye socialistiske revolutioner eller også selv undergå en semi-socialistisk metamorfose, hvilket for alvor ville åbne denne del af verden for Sovjet.

Sådan fremstillede man i hvert fald situationen i Moskva. Og meget tyder på, at denne situationsberetning ikke kun var hul propaganda, men også afspejlede reelle forventninger. Fra sovjetledernes udsigtsplatform så det ud, som om de internationale "styrkekorrelationer" gradvis var ved at ændre sig til gunst for socialismen.

Cuba-krisen i 1962 demonstrerede for Øst såvel som Vest, at der ikke var nogen enkel genvej til ændring af de internationale styrkeforhold, og at følgen af en radikal kurs kunne blive, at alt gik tabt i en ubeskrivelig kernevåbenkonfrontation. En række magtskifter i de kommende år i netop de tredjeverdenslande, som Sovjet havde sat sin lid til i starten, viste også, at de nye uafhængige nationer ikke uden videre kunne plukkes af Moskva som modne frugter. Forbundsføllen Kina forvandlede sig på samme tid til fjende. Og på hjemmefronten blev det smertefuldt klart for flere og flere sovjetborgere, at hektiske politisk-økonomiske reformer, indført af en subjektiv sjæl som Khrustjtjov, kunne lægge ganske mange sten i vejen for de objektive lovmæssigheders stræbsomme slid for socialismens sag. Da Brezjnev og Kosygin overtog tøjlerne i 1964, blev der banet vej for en langt større politisk pragmatisme både indadtil og udadtil. Khrustjtjovs tidstabeller for kommunismens virkeliggørelse blev tiet ihjel, og u-landspolitikken blev i højere grad baseret på økonomiske og strategiske overvejelser og tilsvarende mindre på forestillingen om snarlige revolutionære skred i den Tredje Verden. Men pragmatismen ledte ikke til pessimisme, og nøgternheden førte ikke til tilbageholdenhed. Tværtimod var det først under Brezjnev, at Sovjetunionen for alvor befæstede sin stilling som globalmagt.

Set fra Moskva gik det trods nederlag og skuffelser stadig mere frem, end det gik tilbage.

Den dobbelttydige détente

Brezjnev blev i ganske særlig grad bannerfører for den såkaldte détente-politik, der kulminerede først i 70'erne. Sigtet med denne politik var på én gang såre simpelt og ikke så lidt subtilt. Et hovedmål var givetvis og ganske enkelt at reducere risikoen for en kernevåbenkonfrontation med USA. Men russerne søgte samtidig at berede vejen for en yderligere forskydning af det internationale styrkeforhold i Sovjetunionens favør. Set gennem Brezjnevs briller var disse to målsætninger sandsynligvis komplementære. Således kunne det på den ene side hævdes, at det simpelthen var Sovjets voksende militære og økonomisk-politiske magt, der havde tvunget Vesten til at vælge en afspændingskurs og dermed altså frataget Washington lysten til at tale til Moskva fra en styrkens position. Og samtidig var der på den anden side næring for den tanke, at selve afspændingsklimaet var en nødvendig, om end ikke tilstrækkelig forudsætning for, at Sovjet uden unødigt risiko kunne fortsætte udbygningen af sine globale magtpositioner. Ideologisk udtrykt var détenten altså netop vejen til at fastholde den irreversible udvik-

ling mod socialismen i verdens-målestok. Og sagt mere jordnært kunne afspændingen dels hjælpe Sovjet til en konsolidering af status quo inden for den allerede etablerede østeuropæiske magtsfære, dels omvendt skabe basis for en ændring af status quo overalt i den øvrige del af verden.

Lederne i Kreml kunne basere denne situationsanalyse på en række markante træk i 70'ernes virkelighedsbillede. Gennem en kraftig oprustning, som var blevet startet før og stimuleret under Cuba-krisen, var Sovjetunionen nu tæt ved at opnå paritet på strategiske kernevåben med De forenede Stater. Dermed syntes vejen banet for en vestlig anerkendelse af Sovjetunionens status som ligeberettiget supermagt, og denne anerkendelse kom da også – i det mindste efter Moskvas opfattelse – med den første SALT-aftale om strategiske våbenbegrænsninger mellem USA og Sovjet i 1972. I princippet kunne USSR herefter gå på udkig efter interesser at forsvare overalt i verden. Og i praksis havde man i hvert fald mulighed for at udvide sin interessevaretagelseszone ganske betydeligt i kraft af et stadig voksende sømilitært potentiale. Den internationale økonomiske krise gav samtidig indtrykket af, at den vestlige kapitalisme generelt var på tilbagegang. Og USAs nederlag i Vietnam tegnede mere konkret et billede af en kapitalistisk supermagt, der gradvis var ved at disengagere sig fra det tidligere så omfattende netværk af sikkerhedspolitiske forpligtelser. Måske kunne resultatet også blive et mere selvstændigt Europa og en deraf følgende svækkelse af den atlantiske alliance. Selve afspændingsprocessen ville forventelig påvirke opinionen i de vesteuropæiske lande i retning af en mere positiv holdning til den store nabo i Øst, ikke mindst såfremt Vesten i kraft af et voksende økonomisk samkvem med Østblokken også fik en større materiel interesse i at fastholde en détentepolitik efter Brezjnevs recept.

En forandringens vind blæste altså tilsyneladende gennem den ikke-kommunistiske verden. Og omvendt stod barometeret i Østeuropa ikke dengang på storm. Militært og politisk var situationen blevet stabiliseret gennem Warszawapagtlandenes intervention i Tjekkoslovakiet i 1968 og den efterfølgende smertefulde, men effektive "normaliseringsproces". Trods en vis økonomisk afmatning var der stadig næring til troen på, at tendenser til fremtidige politiske legitimeringskriser i de mindre østeuropæiske lande kunne modvirkes gennem indførelse af en mere forbrugervenlig "gullasch-kommunisme". Det måtte eksempelvis antages, at tættere Øst-Vest relationer på det økonomiske plan ville medvirke til at skaffe Østblokken den højtudviklede teknologi fra de vestlige industrinationer, som netop var forudsætningen for, at man kunne indhente og overgå de selvsamme industrinationer i den fortløbende kappestrid mellem kapitalisme og socialisme. Og endelig kunne man i Moskva notere sig med tilfredshed, at traktaterne, der fulgte i kølvandet af den nye vesttyske Østpolitik på 70'ernes tærskel, tilsammen med Slutakten fra Helsinki-konferencen om sikkerhed og samarbejde i Europa i 1975, havde været med til at konfirmere status quo i Europa på det storpolitiske plan.

Selv om sovjetsocialismen ikke var marcheret frem i så hæsblæsende et tempo, som Khrusjtjov havde bebudet i sine mest euforiske øjeblikke, så var sovjetstaten nu endelig blevet en virkelig verdensmagt. Og de østlige fremskridt skulle ydermere måles på baggrund af en række politiske og økonomiske udviklingstendenser, som syntes at vidne om Vestens voksende vanskeligheder. Det stod stadig

tilbage for Øst at indhente og overgå Vest. Men bevægelserne i det globale styrkeforhold havde ikke frataget sovjetlederne troen på fremtiden.

Kan det samme mon siges i dag?

Ét skridt frem og ét tilbage?

I løbet af 70'erne gik den oprindeligt udformede variant af détenten gradvis sin opløsning i møde. Og hvis søgelyset som her rettes mod den sovjetiske part, kan det vel siges, at Brezjnevs udenrigspolitik led skibbrud på det fundamentale konfliktpotentiale, der bestod mellem på den ene side hans forsøg på at styrke sovjetstatens magt indtil det punkt, hvor det blev muligt at gøre et uudsletteligt indtryk på Washington, og på den anden side hans stræben efter at undgå så kraftige udfordringer af supermagtsantagonisten, at denne valgte at svare igen på en måde, der helt eller delvis ville neutralisere den sovjetiske magtdemonstrations effekt. Sovjetunionens voksende styrke og muligheden for en global détente viste sig alligevel ikke at være forbundne kar, sådan som man oprindeligt havde forestillet sig i Moskva. Det blev mere og mere klart, at USA ikke ville forholde sig passivt til en sovjetisk sikkerhedspolitik, hvis grundpiller var: i det mindste paritet på strategiske våben med De forenede Stater, fortsat udbygning af missilkapaciteten på mellemdistanceniveau i Europa og stadig flere fremstød – direkte eller ved stedfortræder – i staterne i Den tredje Verden og især i de lande, som Vesten på grund af sin militære og økonomiske afhængighed af oversøiske forsyningslinier måtte tillægge basal globalstrategisk betydning. Og det var ikke kun De forenede Stater, der reagerede. Mod slutningen af 70'erne blev Moskvas klassiske indkredsning frygt vakt til live påny gennem udsigten til en yderligere styrkelse af forbindelserne mellem USA, Vesteuropa, Kina og Japan. Mere generelt var de sovjetiske ledere formentlig også nået til den erkendelse, at de havde overvundet den økonomiske krises effekt på den vestlige verdens reaktionsevne og -vilje og omvendt undervurderet krisens afsmitningsvirkning på de østeuropæiske landes eget erhvervsliv såvel som de faresignaler, der udgik fra den østlige socialismes selvskabte økonomiske plager.

De tendenser til skabelse af et særligt supermagts-broderskab, som havde manifesteret sig under détenten, fik et grundskud med den sovjetiske militære intervention i Afghanistan i december 1979. Men den sovjetiske perception af de To Stores særlige adfærdsnormer og supermagtsprærogativer var nok også en væsentlig faktor bag beslutningen om at intervenere. Motiverne var sandsynligvis mange. Der var det almindelige ønske om at sikre et sovjetvenligt regime, som var truet af sammenbrud, og derigennem underbygge Moskvas magtpolitiske og ideologiske troværdighed: verden skulle lære, at udviklingen mod socialismen var irreversibel. Der var nok også troen på, at USA, når alt kom til alt, ville anerkende dette skridt som et legitimt udslag af den østlige supermagts interessevaretagelse langs sine grænser. Herudover var der formentlig en voksende frygt for, at USA ville føle sine egne supermagtsinteresser gået så nær af ayatollah Khomeinis Iran, at Washington ville vælge at gøre ende på den igangværende gidselaffære i Teheran med en væbnet aktion. Set i dette perspektiv gjaldt det for Sovjet om at handle så hurtigt som muligt. Var der først amerikanske styrker i Iran, ville det som følge af

faren for en supermagtskonflikt være væsentligt sværere for Sovjetunionen at foretage en militær invasion i nabostaten Afghanistan. Og hvis russerne tøvede, ville et sovjetfjendtligt styre formentlig overtage magten i landet, hvilket atter ville lægge op til en fælles amerikansk-afghansk-pakistansk-kinesisk kædedans langs Sovjetunionens sydlige periferi. Kom russerne derimod selv som de første til området, ville det til gengæld være De forenede Stater, som måtte holde sig militært tilbage i supermagtsspillet for ikke at fremprovokere en konfrontation. Og dersom man regnede med, at afghanernes modstand mod det sovjetstøttede regime i Kabul relativt let lod sig bryde af den styrke på ca. 85.000 mand, som Sovjet oprindeligt havde sat ind, var der ydermere gode udsigter til, at Moskva kunne opnå et solidt politisk brohovede i Afghanistan, som på længere sigt ville være egnet til at påvirke magtbalancen i det ustabile, olierige og strategisk vigtige mellemøstland.

Men på flere punkter regnede russerne galt. De afghanske oprørere lod sig ikke uden videre nedkæmpe. Og den amerikanske reaktion på Afghanistan-interventionen blev nærmest chok-agtig. De mere beherskede storpolitiske fremstød, som Sovjet havde gennemført i de forudgående år, fik i Washingtons øjne nu karakter af optakten til en direkte og utilsløret sovjetisk ekspansionspolitik. Præsident Jimmy Carter svarede igen ved at iværksætte en række økonomiske sanktioner mod Sovjetunionen samt ved at bede det amerikanske Senat om at suspendere ratificeringsbehandlingen af den netop færdigforhandlede SALT II- traktat mellem USA og USSR. Herved gik de amerikansk-sovjetiske våbenbegrænsningsforhandlinger helt i stå. Og samtidig var der – med tydeliggørende baggrund i et nyt amerikansk forsvarsprogram – blevet afsendt et signal til Moskva om, at et nyt bekosteligt rustningskapløb måske var i vente, et rustningskapløb, som det økonomisk-teknologisk svagere Sovjet ville få særdeles svært ved at vinde.

Det storpolitiske klima blev altså allerede mærkbart koldere under Carter. Men stemningsskiftet i den amerikanske opinion var på den anden side også med til at bringe Ronald Reagan til magten. Sovjetiske pressekommentarer under den amerikanske valgkampagne tilkendegav opgivende indifferens i spørgsmålet om, hvorvidt verden ville have mest glæde af Carter eller Reagan: den ene var "ukvalificeret" og den anden var "inkompetent". Den sovjetiske regering holdt da også en lav profil umiddelbart efter det amerikanske præsidentskifte. Det var nødvendigt at afvente, i hvilken retning Reagans "inkompetence" udviklede sig. Men det varede ikke længe, før det blev klart, at Reagans meget skarpe udfald mod Sovjet ikke alene kunne betragtes som retorisk vraggods fra valgkampen.

Hvad Reagan ville, var – så vidt man kunne se – at stoppe fremtidige tendenser til sovjetisk ekspansionisme gennem en endnu mere udpræget "styrkens politik", en politik, der én gang for alle skulle overbevise russerne om, at omkostningerne ved nye fremstød ville blive for store på grund af det fortsatte våbenkapløb, som i så fald blev følgen. USAs villighed til at indgå våbenbegrænsningsaftaler skulle herefter i overensstemmelse med det såkaldte linkage-princip gøres afhængig af, om Sovjet var rede til at vise tilbageholdenhed på andre områder i det globale magtspil. Bag denne strategi lå atter den opfattelse, at Moskva i ikke ringe grad var moden til at give efter over for en sådan pression på grund af Østblokkens voksende økonomiske trængler og tilsvarende øgede teknologiske efterslæb. Om

nødvendigt kunne og ville USA tvinge Sovjetunionen i knæ.

Linkage-princippet blotlagde ubarmhjertigt den fundamentale tvetydighed i den sovjetiske détente-politik: Det havde jo netop været målet for Moskva at skabe grobund for en ændring af det internationale styrkeforhold i ly af en atomkrigsforebyggende supermagtsakkomodation. Nu som før måtte Brezjnev derfor tage afstand fra at kæde våbenkontrolforhandlinger sammen med andre konflikt-spørgsmål i den store politik. Det siger sig selv, at russerne i almindelighed ikke kunne finde glæde ved Reagans ønske om at tale til Sovjet ud fra en styrkens position. Men Moskvas bekymringer havde også en mere konkret forankring. Selv om Reagan nok tegnede et sortere billede af sovjetøkonomiens helbredstilstand, end der var basis for i realiteternes verden, så lod det sig ikke benægte, at Østblokken i den kommende tid måtte forudse dybe og langvarige økonomiske vanskeligheder.

Mest urovækkende var det, at der var tale om grundlæggende strukturproblemer og ikke blot om kortsigtede utilfredsstillende konjunkturbevægelser. Det eksisterende planlægningssystem gjorde det svært at omstille sovjetøkonomien fra ekstensiv til intensiv vækst. Men man kunne på den anden side ikke blot fortsætte ad det gamle spor og søge at opnå fremgang ved stadig øget indsættelse af kapital og arbejdskraft frem for ved forbedringer i produktiviteten. En af de mest håndgribelige årsager var, at arbejdskraftreserverne var ved at være udtømte, og at befolkningstilvæksten var faldende, især i de højt industrialiserede egne. Men hertil kom også, at en væsentlig del af de uudnyttede energi- og råstofressourcer befandt sig i de fjerneste, mest menneskefattige og utilgængelige områder af Unionen, hvilket ville gøre den fremtidige udvinding ekstraordinær svær og beko-stelig.

Disse problemer påvirkede også sovjetregeringens handlemuligheder i udenrigspolitikken. Det blev umiddelbart sværere at tage konkurrencen op med de vestlige industrinationer, når det drejede sig om økonomisk bistand til den Tredje Verdens lande. Sovjet kunne naturligvis stadig opnå indflydelse i disse områder ved at tage parti i lokale konflikter og støtte den ene af stridens parter med våben. Men for det første ville man herved risikere at udløse en amerikansk modreaktion efter linkage-princippet. Og for det andet var selve afkoloniseringsprocessen nu kommet så meget på afstand, at den Tredje Verdens lande nok så meget havde brug for økonomisk bistand frem for politisk-militær assistance til den nationale frigørelse.

Sovjetunionen fik ligeledes sværere ved at forsyne og subsidiere sine mindre allierede i Warszawapagten, som i øvrigt – summarisk sagt – var løbet ind i de samme økonomiske strukturproblemer som Sovjet selv. Østblokkens økonomiske vanskeligheder manifesterede sig blandt andet i en voldsomt accelererende gæld til de vestlige industrinationer. Og i Polen førte den tiltagende krise ud i et direkte økonomisk og politisk sammenbrud, som endnu engang demonstrerede, at det var sovjetisk magt og ikke den lokale befolknings mandat, der opretholdt de østeuropæiske regimer.

Denne udvikling forstærkede yderligere den ideologiske erosion, som længe har præget den verdenskommunistiske bevægelse med blandt andet "eurokommunistiske" tendenser til følge, og som i bredere almindelighed må blive mere og mere

åbenbar, jo længere Sovjetunionen bevæger sig bort fra de historiske udgangspositioner, som hidtil mere eller mindre har kunnet retfærdiggøre det økonomiske efterslæb i forhold til Vesten. Sovjetstatens politiske legitimitet er jo – i hvert fald på længere sigt – også afhængig af dens evne til at demonstrere socialismens materielle overlegenhed over kapitalismen. Vejen til fortsatte ændringer af det internationale styrkeforhold til gunst for østsocialismen går ifølge russerne selv via en stadig udvikling af videnskaben og teknologien. Men det var jo netop på disse områder, at de grundlæggende økonomiske strukturproblemer måtte rejse alvorlig tvivl om Østblokkens fremtidige innovationsevne og -tempo. Og omvendt kunne man – med Brezjnevs egne ord – ikke se bort fra USAs ”kolossale videnskabeligt-tekniske potentiel”. Det er derfor rimeligt at formode, at følgende spørgsmål mere og mere har trængt sig på i Moskva: Må vi – hvor meget sovjetstaten fremover end vil formå at udbygge sin militære og økonomiske magt i absolut mening – nu være indstillet på at opgive den elementære stræben efter at indhente og overgå de mest avancerede vestlige industrilande? Vil de forhen så spektakulære forskydninger i styrkeforholdet til gunst for sovjetsocialismen gradvis tage af og til sidst helt standse? Vil Østblokken i fremtiden – relativt set – stå i stampe?

Små hop på stedet

Stillet over for summen af langsigtede strukturproblemer og mere akutte politiske udfordringer valgte sovjetregeringen at reagere med en flerstrengt strategi. Man iværksatte et voldsomt propagandafelttog mod De forenede Stater uden på den anden side at slå døren helt i for en ny supermagtsaftale. Man forsøgte sig endvidere med en mere ihærdig kurtisering af de vesteuropæiske regeringer og den vesteuropæiske folkeopinion. Og man begyndte også så småt at lege med tanken om en ny tilnærmelse til Kina. I bredeste forstand var der ikke meget nyt i denne strategi. Den afspejlede først og fremmest, at Sovjets vigtigste sikkerhedspolitiske interessefelter nu som før var USA, Europa og det østlige Asien. Og den var også helt åbenbart en funktion af Moskvas basale sikkerhedspolitiske målsætninger: forebyggelse af en atomkrigskatastrophe, modvirkning af politisk indkredsning, konsolidering af Østblokkens økonomiske og militære styrke og fortsatte ændringer i østsocialismens favør af de globale økonomisk-politisk-militære styrkekorrelationer. I sidste instans var det utvivlsomt stadig USA, der var i centrum for Sovjets interesse. De øvrige lande, som søgelyset blev rettet imod, kunne i den forbindelse spille forskellige hjælperoller. Der var for det første muligheden for, at de kunne fungere som brobyggere til Washington. Såfremt brobygningen svigtede, var der dernæst udsigten til, at de kunne bruges som et alternativ til Washington. Og for så vidt som en sovjetisk tilnærmelse til Vesteuropa og/eller Kina ville være egnet til at skabe nervøsitet i USA, var der endelig chancen for, at de kunne tjene som trumfer i et kontinuerligt pressionsforsøg mod Washington.

Disse mere indirekte midler til at råbe Reagan op blev efter alt at dømme betragtet af Moskva som et af de bedre kort, man havde på hånden. For det første havde Reagan-administrationens dramatiske stil og bombastiske budskaber i sig selv hjulpet med til at uddybe de mere eller mindre betydningsfulde meningsforskelle og interessemodsætninger, der bestod mellem amerikanerne og deres ven-

ner og allierede på andre kontinenter: i et vist omfang kunne Sovjet således simpelthen fiske i rørte vande. Og for det andet kunne enhver tendens til splittelse mellem USA og dets traditionelle samarbejdspartnere tjene Moskva som en velkommen kompensation for den negative effekt, som Østblokkens faktiske og forventede økonomisk- teknologiske svagheder i almindelighed måtte have på Sovjetunionens forhandlingsposition over for Washington. Lederne i Kreml var efter alt at dømme realistiske nok til at indse, at midlernes rækkevidde trods alt var begrænset, og at der eksempelvis ikke ad denne vej var nogen umiddelbar udsigt til at fremtvinge en opløsning af den atlantiske alliance. Men mindre kunne givetvis også gøre det. Målet var formentlig i al sin enkelthed at lægge så mange sten som muligt i vejen for Reagans håndfaste kurs. Og håbet var sandsynligvis, at man herigennem kunne vise Washington, at en "styrkens politik" i reaganisk udformning enten slet ikke ville føre nogen steder hen eller i det mindste var forbundet med ganske høje, ret ubehagelige og i sidste instans helt uacceptable omkostninger også for USA selv.

Naturligvis tog sovjetisk udenrigspolitik nu som før tillige sigte på at modvirke helt konkrete og akutte farer, tab og tilbageslag. Men den aktuelle adfærd var næppe heller upåvirket af de langtidsperspektiver, der tegnede sig. Set fra Moskva måtte det i bredere almindelighed gælde om at tilføje Reagan et virkelig føleligt nederlag, et nederlag, som kunne bidrage til, at den særlige reaganiske linie i udenrigs- og forsvarspolitikken blev en parentes i amerikansk historie og ikke et fast kendemærke for 80'ernes udvikling. Thi hvad man først og fremmest kunne finde anledning til at bekymre sig om i Sovjet var nok den ikke helt urealistiske mulighed for, at en stadig mere ugunstig udvikling i det økonomisk-teknologiske styrkeforhold mellem Øst og Vest skulle blive ledsaget af en fundamental og varig ændring af den vestlige supermagts verdenspolitiske adfærd efter principper som dem, der var blevet fastlagt af Reagan og hans ledende sovjetspecialist Richard Pipes. Eller udtrykt på en lidt anden måde: man måtte frygte, at USA i kraft af fremtidens ideologisk-politisk-økonomisk-teknologisk-militære styrkekorrelationer virkelig ville blive i stand til at gennemføre en sådan ny politik uden at miste støtten fra sine klassiske forbundsfæller og uden at støde den øvrige del af verden fra sig.

På baggrund af de reaktioner, som Ronald Reagans politik var blevet mødt med i og uden for USA i de første to år af hans embedsperiode, så det umiddelbart ikke helt sort ud for sovjetregeringens forsøg på at lede De forenede Stater ind på et andet spor. I Kreml behøvede man derfor heller ikke uden videre at opgive håbet om at kunne fortsætte den klassiske dobbelttydige strategi fra Brezjnevs glansperiode. Men sikker på udviklingen i USA kunne man på den anden side ikke være. Og selv om det virkelig skulle lykkes at bringe Reagan eller hans efterfølgere på andre og for Sovjet mere tilfredsstillende tanker, så havde man jo ikke dermed sat bom for de mere fundamentale udviklingstendenser, som i sidste instans var bestemmende for fremtidens styrkeforhold. Hvad der kan siges om Sovjets situation i begyndelsen af 80'erne er følgelig dette: Vi kan fornemme en tydelig sovjetisk ulyst mod at opgive den hidtidige brezjnevske vestpolitik, men vi må formode, at denne ulyst også er blandet med en voksende tvivl om, hvorvidt den traditionelle politik fremover vil bevare sin bærekraft. Vi kan iagttage en

række ret fantasiløse forsøg fra sovjetisk side på at fortsætte fortidens linie, men vi må antage, at disse forsøg også afspejler en tøvende og usikker søgen efter alternativer.

I den skærpede opinionskrig mellem Øst og Vest, der delvis var en frugt af den uafklarede verdenspolitiske situation, kunne parterne hente ammunition i en serie af højst reelle og dybt alvorlige konfliktspørgsmål: Afghanistan-krigen rullede videre, Polen-krisen uddybedes, og kaprustningsproblemet blev mere og mere akut. Et af de gennemgående temaer i kampen om sjælene var den bestandigt fremførte påstand – fra skiftevis Washington og Moskva – om at modparten stræbte bevidst mod militær overlegenhed, mens man selv udelukkende arbejdede for paritet. Begge parters erklæringer bar ligeledes konstant præg af det dobbelte hensyn, at de på den ene side skulle være tilstrækkeligt kraftfulde til at gøre indtryk på modstanderen og på den anden side ikke burde være kategoriske i deres indhold og form, at regeringen bag erklæringen pådrog sig hele ansvaret for en eventuel totalblokering af Øst-Vest dialogen – reelt og/eller i verdensopinionens øjne.

Typisk for de toner, der udgik fra Øst, var det således, når forsvarsministeren Dmitrij Ustinov i februar 1981 erklærede, at Sovjets stridskræfter fortsat måtte styrke deres kampberedskab, mens det på samme tid lød fra Brezjnev, at Moskva var parat til fortsatte våbenkontrollforhandlinger. Der er ingen særlig grund til at betvivle, at både Brezjnev og Ustinov mente, hvad de sagde, og sagde, hvad de mente. Og det er nøjagtigt lige så sandsynligt, at de to sovjetledere uden videre ville kunne skrive under på hinandens synspunkter. For hvorfor skulle man i Sovjet ikke ønske sig begge dele samtidigt?

Det egentlige problem var selvsagt, hvad man i sidste ende ville kræve, og hvor meget man på denne baggrund havde chancer for at få. Som et udtryk for, at der var en vis bevægelse i Øst-Vest relationerne erklærede Ronald Reagan i april, at USA var rede til nye rustnings- og kontrolforhandlinger. Desuden ophævede han den tidligere indførte kornembargo mod Sovjetunionen, hvilket også kunne tolkes som en imødekommende gestus over for lederne i Kreml, uanset hvor meget det i øvrigt skulle ses som en kærlig hilsen til de amerikanske landmænd. I september enedes udenrigsministrene Haig og Gromyko om, at sovjetisk-amerikanske forhandlinger om begrænsning af de euro-strategiske missiler skulle indledes i Genève den 30. november. Det skete med baggrund, dels i Sovjets fortsatte opstilling af de hurtige, præcise og mobile SS-20 raketter, rettet mod mål i Vesteuropa og hver især udstyret med tre individuelt styrede sprænglegemer, dels i NATOs såkaldte dobbeltbeslutning af 12. december 1979 om at opstille nye amerikanske Pershing II- og krydsermissiler i Vesteuropa, dersom en tilfredsstillende aftale om at sikre balancen på et lavere niveau ikke kunne nås med russerne i perioden frem til det fastsatte deployeringstidspunkt.

Det var fra starten klart, at de aftalte forhandlinger kom til at finde sted under yderst vanskelige vilkår. Den 18. november havde Reagan stillet forslag om en såkaldt "nulløsning", som indebar, at Sovjet skulle fjerne samtlige sine mellemdistancemissiler (dvs. både SS-20, SS-4 og SS-5), og dette forslag var med det samme blevet skarpt og kategorisk afvist af Moskva. Kort tid efter fulgte så indførelsen af krigsretstilstand i Polen, hvad der udsatte Øst-Vest forholdet for en

ny alvorlig belastning.

Udviklingen i Polen siden efteråret 1980, hvor den frie fagforening "Solidaritet" blev dannet, repræsenterede et tredobbelt problem for sovjetlederne. Der var for det første risikoen for, at Østblokkens almindelige ideologisk-politiske koherens skulle blive undergravet af en fortsat polsk reformisme. Der var for det andet faren for, at udviklingen i Polen skulle medføre en generel svækkelse af Warszawa-pagtens forsvarssystem. Og der var for det tredje – sandsynligvis – også en mere specifik frygt for, at det i et politisk mere frigjort Polen kunne blive sværere for Sovjet at gennemføre de foranstaltninger på luftforsvarsområdet, som man i fremtiden måtte finde fornødne, dersom Vesten valgte at fastholde beslutningen om at opstille et større eller mindre antal Pershing II- og krydsermissiler. Lederne i Kreml har formentlig fra starten været fast besluttet på at stoppe udviklingen mod et mere åbent og pluralistisk samfund i Polen. Men man har nok længe vaklet i valget af midler. Ikke alene kunne en væbnet sovjetisk intervention med forventet polsk modstand have uoverskuelige konsekvenser for situationen i Østeuropa; den ville også fuldstændig blokere for den Øst-Vest dialog, som det var i Moskvas vitale interesse at videreføre. En sådan løsning var altså ikke i vejen. Indførelse af krigsretstilstand måtte derimod – som situationen så ud – repræsentere noget nær den ideelle fremgangsmåde for Sovjet. Det var svært at finde mere effektive midler til en gradvis genoprettelse af et klassisk parti-domineret system i Polen. Brugen af denne metode gav også et umiddelbart løfte om, at Polens forsvarspolitiske funktioner ville blive sikret så godt, som det under de givne vilkår var muligt. Og man risikerede heller ikke at sætte en spærrebom op for fortsatte forhandlinger mellem Sovjetunionen og de vestlige lande.

Hvis dette i virkeligheden var, hvad sovjetlederne tænkte, så fik de meget hurtigt bekræftet deres opfattelse.

Selv om Reagan-administrationen i overensstemmelse med linkage-doktrinen ikke var til sinds at lade Øst-Vest dialogen løbe videre helt upåvirket af den polske udvikling, og selv om USA følgelig også annoncerede nye sanktioner mod Polen og Sovjetunionen efter krigsretstilstandens indførelse, så måtte to centrale omstændigheder falde i øjnene: sanktionerne var af begrænset omfang og virkning, og de netop igangsatte våbenbegrænsningsforhandlinger blev ikke berørt.

Tværtimod blev verden nu vidne til, hvorledes Washington og Moskva begyndte at affyre stadig flere forslag og modforslag mod hinanden på dette felt. Især forhandlingerne om mellemdistanceraketterne i Europa udviklede sig til en regulær diplomatisk styrkeprøve mellem Øst og Vest, hvis betydning kom til at række langt ud over det, der direkte var stridens genstand. Selve forhandlingsforløbet har været genstand for talrige udførlige analyser i dag- og fagpressen i det forløbne år og skal derfor ikke gennemgås her.⁴ Blot skal det konstateres, at der – som forhandlingerne skred frem – tegnede sig konturerne til et mønster i den sovjetiske forhandlingsadfærd, hvis dominerende træk var en erklæret beredvillighed til at gennemføre visse reduktioner af mængden af SS-20 raketter, vendt mod Vesteuropa, under den konstant fastholdte forudsætning, at ingen amerikanske missiler blev opstillet i Europa.

De første signaler, som Jurij Andropov sendte til omverdenen efter sin overtagelse af generalsekretærposten i det sovjetiske kommunistparti ved Leonid Brezj-

nevs død i november 1982, gav umiddelbart det indtryk, at han i hvert fald indledningsvis ville fastholde sin forgængers kurs. På den ene side erklærede han ved sin tiltræden, at man ikke fik fred ved at bede imperialisterne om den, men alene ved at støtte sig på de sovjetiske stridskræfters uovervindelige magt. Og på den anden side begyndte han kort tid efter at levere nye tegn på en vis bevægelighed i spørgsmålet om rustningsbegrænsninger.

Det lod sig jo heller ikke bestride, at Sovjet havde de samme grunde som tidligere til at hoppe på stedet eller føre sig ganske forsigtigt frem med meget små skridt. Ude i horisonten skimtede man stadig mere tydeligt de langfristede følger af de allerede mærkbare politisk-økonomiske strukturproblemer. Og på allertætteste hold havde man fortsat både Polen-krisen og Afghanistan-krigen og den dermed forbundne risiko for at sprede statens kræfter for vidt, såfremt man herudover engagerede sig stærkt i andre internationale konfliktspørgsmål. Endelig er det vel også muligt, at den henholdende linie var motiveret af frygt for, at man som følge af Reagans hårde kurs ikke ville få nogen mærkbar belønning, dersom man spillede ud med indrømmelser af mere substantiel karakter.

Den sovjetiske tilbageholdenhed havde dog næppe kun sin årsag i tyngende problemer; den var nok også begrundet i forsigtige forhåbninger. På lidt længere sigt var der jo chancen for, at reaganismen ville miste sin appel til den amerikanske befolkning. Og i et mere umiddelbart perspektiv kunne man håbe på, at Reagan selv ville anlægge en blødere linie, både som følge af egne taktiske overvejelser og på grund af pression fra især de vesteuropæiske lande. Så hvorfor ikke se tiden an så længe som muligt?

Hvis dette var udgangspositionen, så kan det dog på den anden side konstateres, at den aktuelle udvikling i Vesteuropa må have lagt en vis dæmper på i hvert fald nogle af Moskvas forventninger. Ikke blot har de siddende regeringer i de vigtigste vesteuropæiske lande i almindelighed anlagt en klar atlantisk linie, som ikke giver megen grobund for tanker om europæisk enegang i forhold til USA; i det seneste år har desuden en kæde af pinagtige u-båds- og udvisningsaffærer yderligere bidraget til at reducere Sovjetunionens manøvre muligheder på den europæiske skueplads. Tilbage står to muligheder for russerne. De kan forsøge at trække tæppet bort under den fælles atlantiske politik ved at forstærke appellerne til folkeopinionen i NATO-landene. Eller de kan prøve at sprænge spændetrøjen ved magtpolitiske demonstrationer på andre globalstrategiske scener. Den første af disse metoder vil givetvis blive benyttet. I hvilket omfang den anden metode også vil blive anvendt, kan ingen i dag vide med sikkerhed. Hvis våbenbegrænsningsforhandlingerne strander definitivt, vil Moskva formentlig gennemføre en vis rustningsforøgelse. Men dette behøver jo ikke nødvendigvis at udløse nye konkrete fremstød på verdensarenaen i den umiddelbare fremtid. Tendenserne i denne retning kan tænkes at blive bremset dels af den sum af andre problemer, Sovjetunionen som ovenfor nævnt står overfor, dels af selve den omstændighed, at et magtskifte for nylig har fundet sted i Kreml, og at et nyt måske snart er i vente. Vel kan den nye partileder i almindelighed have brug for en hurtig og dramatisk succes på udenrigsfronten. Men kan han ikke få den med en beskeden indsats, vil han formentlig være nok så motiveret for at følge en afventende linie, både for at kunne konsolidere sin stilling indadtil og for i ro at kunne lægge en mere langsigtet

strategi på det sikkerhedspolitiske område. Hvordan man end vender og drejer det, synes Moskva derfor fortsat at have flest grunde til at fortsætte de små skridts politik.

Jurij Andropov tog det første beskedne skridt i december 1982, da han tilbød at nedskære antallet af sovjetiske mellemdistanceraketter i Europa til et niveau svarende til det engelske og franske. Dette tilbud var ganske spidsfindigt tænkt. Det havde umiddelbart en aura af fairness og common sense over sig og dermed også en vis appel til den vesteuropæiske folkeopinion. Men det ramte samtidig den vestlige forsvarsstrategi i hjertekulen. Begrundelsen for NATOs dobbeltbeslutning i december 1979 havde jo netop været at sikre en troværdig – og dermed afskrækkende og krigsforebyggende – ”kobling” mellem Vesteuropa og USA ved at placere amerikanske mellemdistanceraketter i udvalgte vesteuropæiske lande og dermed også sandsynliggøre, at der i krigstilfælde ville bestå et skæbnefællesskab mellem disse lande og den sovjetiske supermagt: med en sådan vestlig forsvarsstruktur måtte Moskva være forberedt på, at et sovjetisk angreb på Vesteuropa ville udløse et modangreb med amerikanske missiler, hvis rækkevidde indebar, at Ruslands eget territorium blev ramt.

Andropovs udspil havde desuden til følge, at søgelyset rettedes skarpt mod den planlagte modernisering af de engelske og franske kernevåbensystemer – et aspekt, der yderligere blev fremhævet, da han i maj 1983 tilbød at tælle sprænghoveder og ikke fremføringsmidler ved opgørelsen af styrkeforholdet på mellemdistanceniveau i Europa. For selv om dette tilbud i vestlige øjne umiddelbart kunne ligne et fremskridt, al den stund de sovjetiske SS-20 missiler var MIRV'ede, så fik det sin specifikke betydning i lyset af den omstændighed, at en udstationering af raketter med flere sprænghoveder også indgik i de engelske og franske moderniseringsplaner.

Alt i alt ville en accept af det sovjetiske forslag altså indebære både en fortsat afkobling af USA fra de vesteuropæiske NATO-lande og en binding af de sovjetiske mellemdistancemissilers antal til våbensystemer i England og Frankrig, som forventelig vil blive forøget i fremtiden. Eller udtrykt med andre ord: afkoblingen ville i virkeligheden eskalere mere og mere i takt med realiseringen af de fransk-engelske planer og de deraf følgende sovjetiske rustningstiltag, idet sandsynligheden næppe er stor for, at regeringerne i Paris og London ville forpligte sig til at revidere deres planer i nedadgående retning under indtryk af den aftalte automatik. En overenskomst på disse præmisser mellem USA og Sovjetunionen ville således også være svanger med store politiske problemer for NATO-alliancen.

Når Moskva bragte de engelske og franske missiler ind i billedet på den måde, som tilfældet var, kan et af formålene derfor have været at drive en kile ind mellem USA og to af dets vigtigste vesteuropæiske allierede. Men bag dette specifikt-taktiske formål ligger formentlig også en almindelig og strategisk begrundet uro over de fremtidsperspektiver, der tegner sig på rustningsområdet. Det hele er ikke blot et spørgsmål om krydsermissiler og Pershing-raketter, selv om Moskva utvivlsomt er stærkt bekymret over især de sidstnævnte, konkret på grund af deres store præcision og hurtighed og mere generelt som følge af den betydning, de efter sovjetisk opfattelse kan få for den samlede strategiske balance. Det er heller ikke alene et spørgsmål om de særlige fransk-engelske moderni-

seringer, selv om Sovjet har gode grunde til at betragte dette aspekt af rustningskapløbet med alvor. Hvad man sandsynligvis allermost frygter, er de langtidstendenser på det militærteknologiske, forsvarsstrategiske og økonomisk-politiske område, der kan forventes at slå igennem i de følgende årtier, og som eksempelvis blev fremmanet af de visioner om fremtidige anti-ballistiske missiler i rummet, som Ronald Reagan lagde navn til i foråret 1983.⁵ For dette vil for alvor kunne forrykke den globale balance.

Øst-Vest kommunikationens yderst besværlige vilkår på dette felt er således påny blevet bløtlagt. Ikke alene skal Øst og Vest – hvis indbyrdes forhold præges af en række politiske og geostrategiske asymmetrier, som ikke kan måles og vejes – forhandle sig frem til enighed om, hvilken kombination af eksisterende taktiske, eurostrategiske og global-strategiske våbensystemer, der bedst kan tilgodese begge parters basale statsinteresser. Man må også hele tiden afstemme sin forhandlingstaktik efter de forventninger, som man med rette eller urette har til den fremtid, som altid er usikker.

Ja, selv begreberne Øst og Vest kan på længere sigt blive uklare. Hvilken vej vil Kina eksempelvis følge i fremtiden? I Moskva har man formentlig i øjeblikket visse forhåbninger. Mens kritikken af De forenede Stater er taget voldsomt til i den sovjetiske presse, er kritikken af Kina til gengæld næsten forstummet. Sovjetiske embedsmænd har også antydnet muligheden for en gradvis normalisering, og der er i hvert fald enighed mellem russere og kinesere om at genoptage de forhandlinger, som blev indstillet i marts 1983. Sovjetiske talsmænd har angiveligt også noteret sig, at den kinesiske kritik af Sovjetunionen efterhånden er blevet begrænset til udenrigspolitiske spørgsmål og selv her er aftaget noget i intensitet på det seneste. Pekings betingelser for en tilnærmelse til Moskva synes at være tre: 1) der skal ske en reduktion af den sovjetiske militære opbygning langs Kinas nordgrænse, 2) Sovjet skal ud af Afghanistan, 3) Sovjet skal afholde sig fra at støtte Vietnams intervention i Kampuchea. Sovjetiske kilder har antydnet, at man nærer en vis optimisme til forhandlingsudfaldet på de to første punkter: blot en beskeden sovjetisk militær tilbagetrækning kunne måske være med til at bedre klimaet; den tidligere så omtalte strid om selve grænsens forløb tillægger Peking i virkeligheden ikke så stor betydning; og hvad Afghanistan angår, ja, så ønsker kineserne vel russerne ud, men de ønsker ikke nødvendigvis den sovjetstøttede Karmal erstattet af en regering af muslimske fundamentalister som i ayatollah Khomeinis Iran. Sådan lyder i hvert fald ræsonnementet.

Det er svært at afgøre, hvor meget man skal lægge i disse sovjetiske antydninger. De kan også være et led i nervekrigen mod Washington. Under alle omstændigheder må man nok spørge, om russere og kinesere har chancer for at nå videre end til en vis indbyrdes afspænding. Kina har stadig på grund af sin svaghed brug for Vesten, både som leverandør af højt udviklet teknologi og som en sleeping partner, der kan skabe usikkerhed i Moskva om implikationerne af et sovjetisk angreb på Riget i Midten. Og kineserne må følgelig også frygte, at en ny Øst-Vest aftale skal svække den vestlige modvægt mod den sovjetiske magt og samtidig sætte Sovjet i stand til at koncentrere en større del af sin militære indsats i Asien. Alt i alt må man derfor nok konstatere, at Sovjet næppe vil kunne påvirke det globale styrkeforhold mærkbart hverken ved at spille det vesteuropæiske eller

kinesiske kort.

Springet ud i fremtiden

Vil Sovjet fortsætte trippevalsen? Vi er ved at nærme os de spørgsmål, der ikke kan besvares. Men hvad der kan siges med sikkerhed, er vel, at det blandt andet afhænger af, på hvilken måde Vesten danser med. Lad os her til slut begrænse os til en ganske kort kombinationsleg. Lad det første element være det billede, der i det forudgående er givet af Sovjet: en supermagt, der på den ene side aldrig har været så stærk som nu, men som på den anden side må blive mere og mere bekymret over de fremtidstendenser, der tegner sig. Og lad os derefter – noget summarisk – forbinde dette globalpolitiske fænomen med tre tænkelige vestlige strategier.

Der er for det første den mulighed, at Vesten vælger en ensidig konfrontationspolitik i tro på, at Sovjet frygter de vestlige landes styrke, og i håb om, at man med en hård kurs følgelig kan presse Sovjet til eftergivenhed. Risikoen er, at troen formentlig vil blive bekræftet og håbet sandsynligvis blive beskæmmet på en måde, der kan have en stærkt destabiliserende indvirkning på det internationale system. Sovjet vil i overskuelig tid efter alt at dømme være så stærk, at man i konkret magtpolitisk forstand vil evne at modstå presset. Men man vil samtidig være så svag, at man ikke kan undgå i stigende grad at blive offer for frygten. Det billede af den "rådvilde kæmpe", som har præget de seneste års sovjetologiske litteratur, vil under sådanne vilkår blive virkelighedsnært på en måde, som ingen kan ønske sig.

Der er omvendt den mulighed, at Vesten beslutter sig for en ensidigt eftergivende linie og kun reagerer symbolsk på nye sovjetiske fremstød. Dermed har man ikke uden videre fjernet Moskvas bekymringer for perspektiverne i den økonomisk-teknologiske udvikling. Men man har fortalt Sovjet, at russerne relativt risikofrit kan skaffe sig compensation for denne forventede udvikling ved at sikre sig nye geostrategiske positioner, hvorfra man bedre kan imødegå fremtidens farer. Dette vil muligvis for en tid glæde Moskva, men vil næppe på længere sigt gavne stabiliteten i verden. Vi må i så fald imødesee en globalpolitisk situation, som er så labil, at Øst og Vest i sidste instans næsten ikke kan undgå at gå fejl af hinanden. For på et eller andet tidspunkt vil Vesten alligevel reagere på Sovjets fremstød, især hvis de bliver mere og mere selvhævdende og hasarderede. Og hvornår dette tidspunkt er inde, vil Sovjet selv have umådeligt svært ved at forudse.

Endelig er der den mulighed, at Vesten forsøger sig med en afbalanceret brug af guleroden og stokken. Et af målene vil i så fald være at indgå langsigtede forsvarspolitiske og økonomiske aftaler med Sovjetunionen. Dette kan reducere, men næppe helt fjerne russerenes frygt for fremtidens udvikling. Det vil derfor også være nødvendigt at kæde sådanne aftaler sammen med kravet om, at Sovjet afstår fra hasarderede kompensationsforsøg på andre verdenspolitiske skuepladser. En form for linkage javel, men ikke nødvendigvis i reagansk udformning. Det afgørende må først og fremmest være de lange linier. Naturligvis skal en vigtig rustningsbegrænsningsaftale ikke kunne væltes med henvisning til en hvilken som helst

lokal konflikt. Men der er jo en sammenhæng, al den stund de lokale konflikter og de fejlregninger, der kan følge deraf, netop kan være kimen til en storpolitisk krise, som trods alle våbenbegrænsningsaftaler fører til krigen. Og hvad er egentlig alternativet til en bredt anlagt, skønsomt administreret og virkelig langsigtet linkage-politik?

- 1) Citat hos Jan F. Triska, "Soviet-East European Relations", i Robert Wesson (ed.), *The Soviet Union: Looking to the 1980s*, Stanford 1980, p. 45.
- 2) Detaljerede kildereferencer er ikke anvendt i denne analyse, som primært tager sigte på at identificere lange linier og tendenser. For den aktuelle udvikling skal dog henvises til følgende værker, som er indgået i analysegrundlaget: Roger E. Kanet (ed.), *Soviet Foreign Policy in the 1980s*, New York, 1982; William E. Griffith, *The Superpowers and Regional Tensions. The USSR, the United States, and Europe*, Lexington, Mass., 1982; Morris Bornstein et al. (eds.), *East-West Relations and the Future of Eastern Europe*, London, 1981; Giuseppe Schiavone (ed.), *East-West Relations Prospects for the 1980s*, London, 1982; Manfred Görtemacker, *Entwicklungen im Verhältnis der UdSSR zu den USA (1980-1982)*, Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche Studien 43-1982; Peer H. Lange, "Polen als Problem sowjetischer Sicherheitspolitik", *Aussenpolitik*, 4, 1981, pp. 332-343. Der henvises endvidere til de løbende analyser i tidsskriftet *Osteuropa*. For læsere, der måtte ønske en uddybning af forfatterens synspunkter eller et mere detaljeret billede af det af forfatteren benyttede materiale, henvises endelig til følgende publikationer om tilsvarende emner: Niels Erik Rosenfeldt, "Udviklingen i Øst-udfordringen til Vest", *Dansk Udenrigspolitisk Årbog 1982*, København: Samfundsvidenskabeligt Forlag, 1983, pp. 63-93; Niels Erik Rosenfeldt, "Fred og Krig", og "Sovjet og omverdenen" i *Politikens Ruslandshistorie*, bd. 3, København: Politikens Forlag, 1983, pp. 109-44 og 213-45; Kirsten Barker Hansen, Birgit Olsen, Niels Erik Rosenfeldt (red.), *Sovjet og Østeuropa: Udenrigs- og sikkerhedspolitik*. En bibliografi baseret på samlingerne på Københavns Universitets Slaviske Institut, Rapporter 7, København: Slavisk Institut, 1983 (heri specielt: Niels Erik Rosenfeldt, "Viden om Øst – sikkerhed for Vest", pp. 9-24 og Bjarne Nørretranders, "Sikkerhed for Vest – fred med Øst" pp. 25-38).
- 3) Det er naturligvis ikke muligt her at indlede en nærmere diskussion af ideologiens rolle som hhv. perceptionsfilter, handlingsdeterminant og løbende og retrospektiv legitimeringsfaktor. Lige så lidt som det er muligt at gennemgå de kildekritiske problemer, der knytter sig til bestemmelsen af politiske motiver på basis af en kombineret adfærds- og udsagnsanalyse. Men det bør måske siges mere generelt, at den følgende gennemgang bygger på den grundopfattelse, at sovjetideologien i tidens løb har spillet alle tre ovennævnte roller i vekslende kombinationer, og at man også i studiet af moderne sovjetisk politik er nødt til at tage alle disse roller i betragtning, ikke mindst hvis studiet blandt andet vedrører sovjetledelsens fremtidsforventninger.
- 4) Se f.eks. Hans-Henrik Holm og Nikolaj Petersen (red.), *Slaget om missilerne. Dobbeltbeslutningen og sikkerheden i Europa*, Århus: Politica, 1983; Bjarne Nørretranders, Dobbeltbeslutningen, *Det udenrigspolitiske Selskabs skrifter, serie 16, nr. 3*, København: Det udenrigspolitiske Selskab, 1983.
- 5) Jvf. f.eks. D.F. Ustinov, "Borotsja za mir, ukrepljat oboronosposobnost", *Pravda*, 19.11.1983.